

Merkenesbolaget – ett gruvligt äventyr

Nils Dahlbäck, Roknäs

Innehåll

Merkenesbolaget – ett gruvligt äventyr	1
Merkenesbolaget – ett gruvligt äventyr	3
Begärt pris – en miljon! Optimismens år 1894-1900	4
Åren 1894-1895	8
Merkenisdalens Malmfyndigheter	9
Året 1896	11
Året 1897	12
Året 1898	13
Året 1899	14
Året 1900	17
Frankfurt, London, Swansea, Stoke upon Trent.	18
Året 1901	18
Året 1902	18
Året 1903	20
Året 1904 – slutet för Merkenesbolaget	20
Om PerAugust Carlmans insats	21
Mycket väsen för ingenting?	22
Bortom skogen finns ett land	24

Själbmatjåhkkå 17 juli 2020 Arjeplog

Bilden på omslaget

Vy nordväst Miergenisjávrre 2012

Foto: Maria Söderberg

Texterna i detta häfte är fritt att kopiera och använda, ange gärna källan

Merkenesbolaget – ett gruvligt äventyr

*B*ergsbruket i övre Norrlands Bergslag, mer formellt benämnd Tionde Bergmästardömet Norra distriktet Luleå eller sedan 1998 rätt och slätt Bergsstaten, kännetecknas i modern tid av tre expansionstoppar mätt i antal inmutningar: perioden 1895-1905, perioden 1915-1925 och åren kring millennieskiftet 2000. Det senaste uppsvinget, betingat av höga råvarupriser på världsmarknaden, har ännu inte nått sitt slut. Pitebor främst från Infjärdensbyarna var engagerade under de två första aktivitetsfaserna, först vid Merkenes i Pite lappmark 1894-1905, och på 1920-talet vid Fjuskullen nära Fagerheden i markbygden. Erinras bör också om föregångarna Jöns Persson och Peder Olofsson, Nasasilvrets upptäckare, båda med anknytning till Rognäs utanför Piteå. I början av 1600-talet genomkorsade de i kronans tjänst Pite lappmark på jakt efter hägrande "edle Stenar, Perlor och all annan Metall". Om detta kan man läsa i del 1 av arbetet Rognäs – mitt i Pitebygden (2007)¹. Merkenesprojektet ska här skildras med stöd av samtida dokument, litteratur och intervjuer.

1890-talet kan ses som det årtionde när ett nytt Sverige tar form, industrialismens. Enligt historikern Ingvar Andersson innebar decenniet "den kanske snabbaste och största uppgången i den unga svenska industrins historia, den tredje stora framstegsperioden om man räknar 1850-talet och 1870-talet som de två första." (Sveriges historia 1960) Andra forskare har talat om ett svenskt industriellt take off. Nu rådde vad som skulle visa sig bli en långvarig internationell högkonjunktur och särskilt skogsindustrin upplevde goda tider. Också de mörka bergen i norr fick släppa till sina slumrande rikedomar; gruvbolaget Luossavaara-Kirunavaara AB bildades 1890-92 som sista länken i en invecklad händelsekedja. En av förutsättningarna för exploateringen av de norrbottniska malmfälten var ralarnas framträngande norrut, först till Gällivare 1888, sedan till Narvik över Kiruna 1902. Det svenska stambanenätet fullbordades. Årtiondet kröntes av Stockholmsutställningen 1897, en storslagen uppvisning av den unga industrinationen.

Även industrin i övrigt expanderade kraftigt; landet fick genom epokgörande innovationer inom verkstadsbranschen (snilleindustrierna) helt nya möjligheter och på område efter område uppstod vad man kallat "massproduktion för masskonsumtion". Bakgrunden var det allmänna uppsvinget med stigande efterfrågan på svenska industriprodukter och råvaror från kontinenten och Storbritannien. Viktigt är också att statsmakterna hade en positiv syn på industriella satsningar. Här var 1892-95 års lagstiftning om skyddstullar för svensk industri av största betydelse. Det utbyggda kreditväsendet och de låga räntorna gynnade tillgången till riskkapital.

Det har sagts att 1890-talet var de djärva männens och faktiskt, vet vi nu, även de företagsamma kvinnornas epok, en tid för individualism och fritt företagande. Några viktiga namn ur norrbottniskt perspektiv är Hjalmar Lundbohm, Frans Kempe, Ernest Thiel, Ernest Cassel, Gustav Emil Broms och naturligtvis Alfred Nobel. Den kraftfulla mejeriinstruktören Anna Gustafson hör hit, kvinnan bakom mejeriernas etablering i Norrbot-

1 Se även Awebro 1995 s 11 ff

ten kring sekelskiftet 1900. Från Piteås horisont kan nämnas C.A. Hedquist från Öjebyn, Storforsbolagets grundare. Per Olof Sundman har i sin dokumentärroman *Ingenjör Andrés luftfärd* från 1967 väl fångat men också problematiserat tidsandan och Jan Guillou gör detsamma i *Brobyggarna* från 2011. Den dåtida skönlitteraturen återspeglar tilltron till kraftnaturernas förmåga att lyfta sig ur omständigheterna: Hit hör 90-talister som Heidenstam, Lagerlöf, Karlfeldt och något senare piteättlingen Sigurd Dahlbäck med sin succéroman *Firman Åbergson*. Samtidigt kan man ana konturerna av ett annat Sverige, folkrörelsernas och den allmänna rösträttens land.

Optimismen var alltså stark och inte minst Norrland betecknades ofta som "framtidlandet". Man kunde under 1800-talets senare hälft se en ekonomisk tyngdpunktsförskjutning mot norr i takt med att exploateringen av skog, malm och arbetskraft tilltog. I Norrbottens-Posten (22/8 1898) refereras en hyllning i den tyska tidskriften *Kraft und Licht* med dess bild av Sverige som ett av naturens mest välsignade länder i världen, "ett land nära nog utan medtävlare vad gäller förutsättningarna för att bli ett första rangens industri-land." Det var framför allt Norrland som skulle möjliggöra detta genom sin rikedom på malmfält och sina vattenfall, framtidens förnämsta kraftkälla. Inte minst ger 1890-talets och sekelskiftets Norrbotten intrycket av en landsända som sjöd av liv. Etableringen av gruvsamhällen och hamnar är exempel på detta liksom byggandet av järnvägar, det expanderande vägnätet, tillkomsten av flottleder och upprättandet av telegraf- och telefonförbindelser. Snart skulle de stora kraftverksbyggenas tid randas med Porjus först ut. En industriell infrastruktur blev till, vad som av teknikhistorikern Staffan Hansson döpts till Norrbottens teknologiska megastruktur. Statens satsning på Bodens fästning kring sekelskiftet kan stå som symbol för länets ökade vikt för nationen. Ett län som länge betraktats som "den fattige kusinen från norr"!

Naturligtvis var inte piteorten oberörd av allt detta nya. Även i lokal kontext framstår 1890-talet och sekelskiftet 1900 som en mycket dynamisk period. Träindustrierna producerade för fullt, även om en begynnande råvarubrist snart gjorde sig påmind. Det var patronernas tid, nämnde C.A. Hedqvist, Storfors AB, Leonard Johansson, Lövholmen, och många fler. Åren 1892-93 uppfördes ett monumentalt så kallat hospital eller sinnessjukhus för övre Norrland, Furunäsets sjukhus, också något av en regionalpolitisk insats, och 1894 invigdes det nya högre allmänna läroverket. Tio år senare var det dags för en större folkskolebyggnad och 1906 tillkom Piteå stadshotell, ett exempel på tidens jugendarkitektur. I de avslutande kapitlen i Alf W. Axelsons *Pitebygdens historia* (1989) skildras den allt snabbare pulsen i ett nytt, mer vitalt Piteå.

Även i Infjärdens storbyar bröts under slutet av 1800-talet seklers isolering orsakad av de särskilt vintertid dåliga kommunikationerna samt bristen på kapital och kunskaper. En ny tid stod för dörren och ambitionerna spändes i många riktningar. Exempelvis reformerades jordbruket genom laga skifte, i Rognäs åren 1895-1904. Det är i detta sammanhang man kan infoga Infjärden- och i synnerhet Rognäsentreprenörernas djärva men helt tidsenliga satsning på vad som kom att kallas Merkenesbolaget. Här ska vi följa detta äventyr.

Begärt pris – en miljon! Optimismens år 1894-1900

I dag vet vi mera om varifrån initiativet till gruvverksamhet i avlägsna och oländiga Merkenes/Mierkenisdalen en gång kom. Man kan visserligen säga att det låg i luften² men utan en enskild persons insats hade knappast något hänt just där och just då. Denna person var gruvarbetaren PerAugust Carlman f 1857 i Närke, vilken sommaren 1894 kom vandrades söderifrån längs fjällryggen med Arjeplog som mål. Carlman med erfarenhet

2 Att tilltron till gruvnäringens möjligheter i slutet av 1800-talet var utbredd i norr, även i pitebygden, framgår av den satsning på en gruva i Bergsviksberget eller Ursberget som pågick åren 1887-1895. Om detta skriver Tomas Carlsson i Pitebygdens Fornminnesförenings Årsbok 1996.

från gruvarbete i Zinkgruvan, Sulitelma och Nasafjäll såg genast att uppe vid Merkenes fanns malmstråk som kunde vara intressanta att titta närmare på. Kontakt togs med lokalbefolkningen vid gränsen mot Norge, närmare bestämt familjen Winnberg som i sin tur vände sig till affärsbekanta i Piteå, närmare bestämt kretsen kring Gustaf Berglund i Rognäs. Så kan det ha gått till när ett samarbete kom till stånd mellan malmletare på högfjället i väster och entreprenörer i Infjärden.³

Sommaren 1894 ägnade "Merkenis intressenter" åt besök och inledande prospektering på plats. I ett upprört protestbrev till bolaget långt senare (29/7 1898) skriver unge norrmannen Tidemann Bredesen att det vore simpelt av bolaget att ta alla lotter i beslag för en mindre fordran. Allra helst som "det var vi som gick och sprandt i fjeldet og ledte efter Skerpene", det vill säga skärpningar eller ställen att ta malmprover från. Här ser man tecken på slitningar mellan fjäll- och kustbor men också spår av tidigt intensivt arbete på fjället i jakten efter mineraler.

Av dokument i familjen Berglunds gårdsarkiv i Rognäs (se källförteckning) framgår att i Merkenes strax före julen 1894 kontrakt tecknats för "Merkenis-Graddis Gruveforening" som förfogade över fyra inmutningar från den 22 augusti och två från den 26 oktober samma år. Fyndigheterna som troddes innehålla sulfidmalmer, det vill säga silver, koppar, arsenik, svavel, kisel m.m., var belägna inom Arjeplog respektive Rognäs prästgård i Nordlands fylke och var alltså i viss mening en svensk-norsk "unionell" angelägenhet. Inom parentes; natur- och ortnamnet Merkenes stavas i dokumenten högst varierande, oftast Merkenis, ibland Merkenes eller Merkenäs. På aktuella fjällkartor används det samiska, Miergenis. Lantmäteriets stavning är idag lag. Eftersom Merkenes idag förefaller vara det oftast förekommande stavningssättet (och uttalet) kommer detta att tillämpas nedan utom när äldre dokument åsyftas eller citeras. Merkenes vägstation ligger på ca 600 m.ö.h. vid det som numera benämns väg 95, eller Silvervägen, strax före gränsen mot Norge.

Inmutningarna skiftades i 1000 lotter med ett nominellt värde av 100 kronor styck (ca 7000 kr i vårt penningvärde, se Bo Lundman 2010). De fördelades på Gustaf Berglund f 1858 med 222 lotter, hans dotter Hilma Augusta f 1882 med 111, hans dotter Johanna Amanda f 1883 med 110, alla från Rognäs. Vidare förvärvade Fredrika Charlotta Winnberg f 1847, änka efter Petrus Winnberg⁴ fjällbonde och gästgivare 1847-1893, hela 304 lotter, sonen "fjällstugubon" Petrus Leopold Winnberg f 1873, sonen Alfred Albanus Winnberg f 1875, alla från Merkenes, stod för 38 andelar vardera samt morbrodern Johan Edvard Laestander f 1860, Vuoggatjålme, och en norrmann, Tidemann Ebenhard Bredesen f 1870, Graddis, 38 lotter vardera. Samuel August, vanl. S.A., Sjölund f 1845, Rognäs, innehade 1 lott, ett mer symboliskt ägande. Till att upprätta föreningens reglemente och lottbrev utsågs nämnda Sjölund och Berglund samt handlanden Lars E. Lundberg från Sjulnäs f 1847 och byggmästaren Johan E. Pettersson från Rognäs; de båda sistnämnda var också andelsägare med 50 lotter vardera. Sjölund utsågs till gruvföreståndare. Här bör nämnas att familjen Berglund hade förtur till 44 % av lotterna, medan släkten Winnberg hade förtur till 42 % enligt uppgift hos Lundman.

Agda Winnberg, Anna Winnberg (född Westertlund), Petrus Leopold Winnberg, Georg Winnberg och Dina Winnberg (född Karlsen).

Fotograf okänd. Ur Silvermuseets arkiv

3 Detta är ett nyskrivet tillägg baserat på en intervju i mars 2021 med PerAugusts sonson Kurt Carlman f. 1942 och bosatt i Arjeplog./NDa

4 Petrus far Per Theodor W. f. 1813 var kyrkoherde i Arvidsjaur och Arjeplog.

Hur kunde man våga sig på ett så pass djärvt projekt? Om vi vidgar ramen kanske det blir lättare att förstå hur man tänkte. Att ett nytt Nasafjällbolag 1887 inlett arbeten några mil söder om Merkenes var allom bekant liksom att jakten på brytvärda metaller var intensiv på norska sidan av gränsen. Detta hade resulterat i att två driftiga svenskar, konsul Nils Persson från Helsingborg och bergsingenjör Alfred Hasselbom, år 1891 hade startat brytning av kopparmalm i Sulitelmaområdet, bara fem mil norrut fågelvägen från Grad-dis. Som nämnts ovan hade den trolige initiativtagaren till prospekteringen vid Merkenes, PerAugust Carlman, bland annat arbetat just i koppargruvorna i Sulitelma.

Om den nordnorska gruvfebern åren kring sekelskiftet 1900 berättar Per Bøe i ett par uppsatser i tidskriften Ottar (nr 119-129 1983 och nr 3 1986). Där hävdas bland annat att landsdelen särskilt perioden 1880-1920 blev "oversvømt av gruvespekulanter og eventyrere fra innland og utland. Disse startet en hel rekke gruvevirksomheter på spinkle grundlag, ofte skjedde det i samarbejd med lokale skjerpere og andra personer i lokalmiljøet." En minoritet var seriösa och några fynd visade sig bli av mer bestående intresse, t.ex. Sulitelmamalmen. Men fantasi och önsketänkande ledde enligt Bøe i kombination med överdrivna föreställningar om storleken och värdet av malmförekomsten till ett myller av bolagsbildningar som ibland också inledde gruvdrift på svagt underlag (jfr Taube 1990 s 19 om spekulativ prospektering i Sverige samma period). Oftast blev verksamheten kortvarig och säsongbetonad på grund av det hårda klimatet. Transporterna var också ett svårlöst problem. Bøe redovisar en undersökning av mineraljakten från 1895 och framåt i Nordreisa kommun i Troms. Ca 1750 inmutningar gjordes av ett 50-tal enskilda och några bolag. Det kvarstående intrycket av forskningen är att det som pågick var en bred, folkligt anknuten verksamhet som resulterade i en nagelfaring av norra fjällkedjan. Det kommer att visa sig att Merkenesbolagets aktiviteter faller väl in i den ram som Bøe (och Taube) skriver om.

Faktaruta

Begreppet *skärpning* eller skjerpning på norska som ofta återkommer i denna text kan behöva en utläggning. I Norge har begreppet en vidare innebörd än hos oss. Mineraljakt eller mineralletning är den närmaste motsvarigheten. Liksom svenskans skärpning härstammar det norska uttrycket från tyskans Schurf, av schürfen = söka efter malm. Enligt Per Bøe innebär skjerpning "å lete etter visse metaller og metallrike mineraler som kan tjene som råstoff for metallfremstilling". Ordet täcker även själva anmälan om fynd till myndighet i avsikt att säkra rätten att utnyttja fyndet, d v s det som på svenska kallas inmutning respektive utmål. Ett skjerp är en punkt i terrängen där malmutvinning är tänkbar.

Skjerper, skärpare, blev i Nordnorge en yrkestitel, så intensiv var periodvis denna verksamhet. Bøe berättar: "På grunn av konkurransforholdene skjerperne i mellom når det gjelder å være først ute, så har skjerpeaktiviteter foregått nokså mye i det skjulte. For den enkelte skjerper har det vært viktig å holde sin egen virksomhet hemmelig så langt det lot seg gjøre overfor naboer /grannar/, andre skjerpere og til og med overfor egen familie noen ganger. Og skjerperne unngikk helst å komme i kontakt med andre ute i terrenget og kunne kamuflere sin virksomhet som fisketur, bærplukking og annet. Enkelte skjerpere kunne være så forsiktig at de dro ut i grålysningen tidlig om morgonen for ikke å bli sett, for så å returnere etter mørkets frembrudd på kvelden."

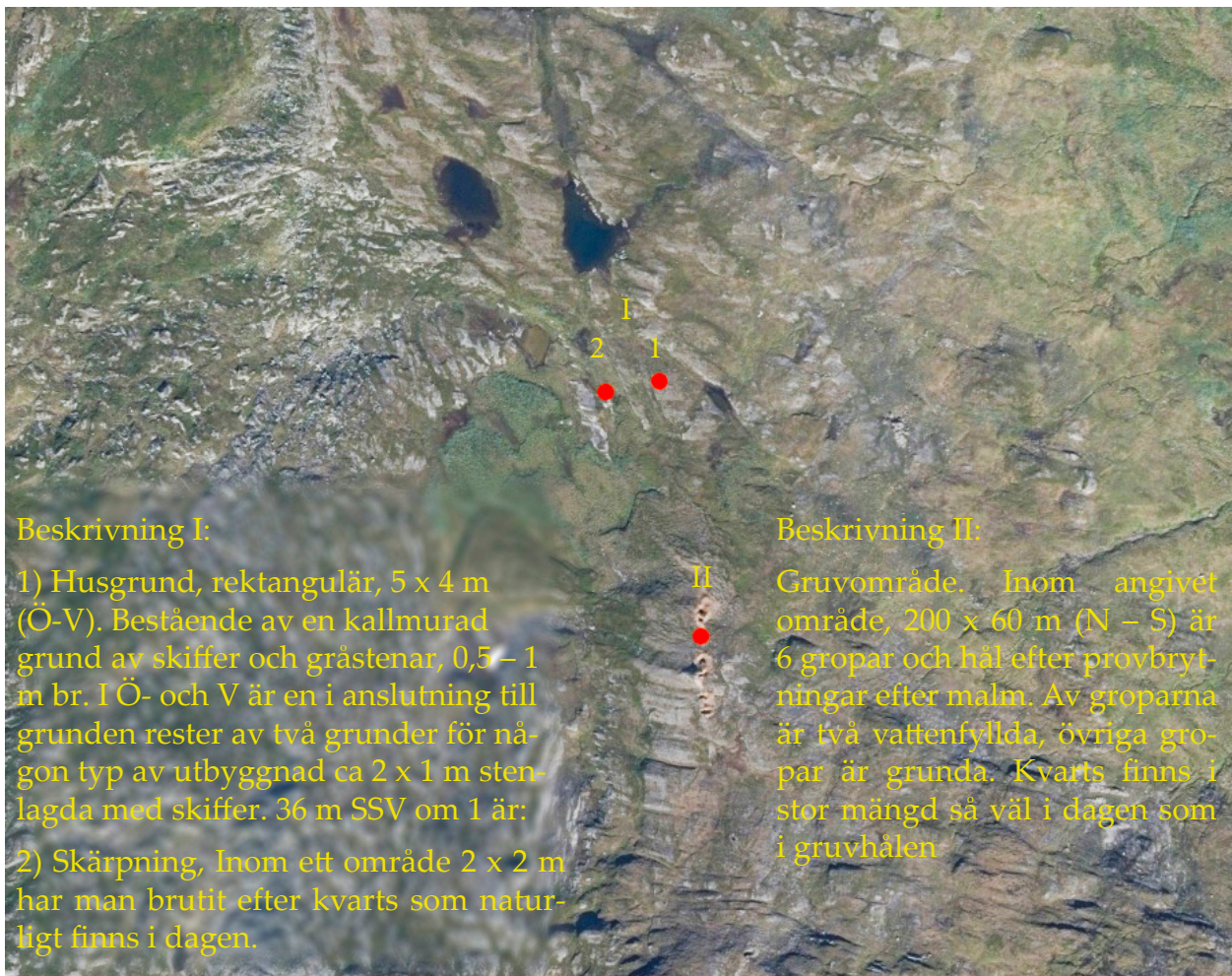
Ett annat fackuttryck som bör förklaras är *sink*, en mindre utbrytning från ett gruvschakt gjord för att kunna följa malmkroppen.

Enligt den 1884 förnyade gruvstadgan (den tidigare från 1855), skulle inmutningar, rättigheter att undersöka och bearbeta ett markområde inom en radie av 100 meter från en definierad inmutningspunkt, sökas hos bergmästaren som kunde utfärda mutsedlar på

Karta över det aktuella gruvområdet. Åtminstone ytterligare fem större inmutningar fanns, bl.a. vid sjön Gollilis, i dag Guoledisjåvrre se kartan, även vid Graddis på den norska sidan. Flygbilden visar det gråa området på övre kartan. Observera de sex gruvhålén vid den nedre röda pricken.

Bilder och text från: Fornsök

Beskrivning I:

- 1) Husgrund, rektangulär, 5 x 4 m (Ö-V). Bestående av en kallmurad grund av skiffer och gråstenar, 0,5 – 1 m br. I Ö- och V är en i anslutning till grunden rester av två grunder för någon typ av utbyggnad ca 2 x 1 m stenlagda med skiffer. 36 m SSV om 1 är:
- 2) Skärpning, Inom ett område 2 x 2 m har man brutit efter kvarts som naturligt finns i dagen.

Beskrivning II:

II
Gruvområde. Inom angivet område, 200 x 60 m (N – S) är 6 gropar och hål efter provbrytningar efter malm. Av groparna är två vattenfyllda, övriga gropar är grunda. Kvarts finns i stor mängd så väl i dagen som i gruvhålén

tre år. Sådana inmutningar måste försvaras genom en viss arbetsinsats varje år. Om provdriften visade att fyndigheten kunde övergå till gruvdrift skulle ansökan om så kallat utmål inlämnas. Detta gav då innehavaren rätt att bryta och tillgodogöra sig mineraltillgångarna. Vilostånd, uppehåll i arbetena, kunde begäras för tre år i taget, en möjlighet som flitigt utnyttjades. Jordägaren hade rätt till delägarskap och hälften av vinsten, men i samklang med de liberala strömningarna vid 1800-talets mitt hade staten avstått från sin jordägarandel på odisponerad kronojord. År 1889 skärpte emellertid staten greppet om kronomarken och möjligheten att beviljas utmål inskränktes något. Genom lagändringar 1899 och 1901 bestämdes att jordägarandelen på den odisponerade marken skulle tillfalla staten i stället för som tidigare inmutaren. År 1902 förbjöds enskilda att göra inmutningar på kronans mark inom bland annat Norrbottens län. Man noterar hur statsmakten steg för steg stramade åt den tidigare mer generösa tillståndsgivningen (se översikt hos Hedström 2012).

Som framgår var emellertid lagstiftningen i början av 1890-talet än så länge inriktad på att möjliggöra privata gruvinitiativ på gynnsamma villkor. Den erfarne bergmästaren Abraham Trysén, åren 1875-1896 ansvarig för norra distriktet med säte i Luleå och i Tromsö, beviljade också omedelbart intressenterna i det blivande Merkenesbolaget rätt att bearbeta nyupptäckta fyndigheter av silver- och kopparmalm samt svavelkis inom det på kronomark belägna gruvfältet. Men det hastade.

Åren 1894-1895

Merkenis grufbolag etablerades i februari 1895 i och med att bolagsordningen stadfästes. Här kan påpekas att den ursprungliga gruvföreningen trots detta inte formellt upphörde förrän sommarn 1895 (se nedan sid. 11). Ur bolagsordningen kan följande citeras:

§ 2 Bolaget har till ändamål, att dels wid Merkenis och Gollilis i Arjepluog socken, Norrbottens län, Sverige, samt Graddis i Rogna Prästgård, Nordlands Amt, Norrige, och dels hvarhelst det wara må söka tillgodogöra sig förekommande malmfyndigheter, och annan hermed i samband stående verksamhet, såväl in- som utländsk.

§ 3 Bolagets styrelse har sitt säte i i Rohnäs, Piteå socken och härad, Norrbottens län.

§ 4 Efterskrifne mutsedlar --- överlåtes härmed till bolagets lottegarer med skyldigheter för dessa att efter sina lottandelar deltaga och till bolaget betala de tillskott som bolagsstämman beslutar såsom behöfliga för försvarsarbeten och öfriga oundvikliga utgifter.

Antaget Rohnäs den 16 Februari 1895

Vilket risktagande för den enskilde lottägaren innebar denna typ av andelsbolag? Nominella andelsvärdet var som nämnts 100 kronor per lott. De reella insatserna för en lott torde ha varit lägre men beloppet är obekant. I brev framgår att styrelsen rekommenderar ett pris vid försäljning om minst 50 kronor styck. Om delägarna å ena sidan knappast riskerade större summor genom att förlora sina respektive insatser, så förband man sig emellertid å andra sidan att tillskjuta medel för den löpande verksamheten i proportion till sin ägarandel. Sådana uttaxeringar skulle också göras vid ett antal tillfällen de kommande åren. Men mer intressant för ägarna var förstås hur vinsten skulle fördelas, det vill säga även den proportionellt. Och vinst skulle det ju bli!

Vintern 1894-95 var intresset växande i piteorten för gruvprojektet, något som framgår av ett brev till bolagets styrelse daterat Ballastviken april 1895 och undertecknat J.E. Laestander. Denne urskuldar sig för att till underpris tubbats att sälja sina gruvandelar till en viss herr John Lundmark som visade sig vara bulvan för handlanden August Öhman i Rohnäs i sin tur bulvan för grosshandlare Govenius i Piteå. Denne, som vid sekelskiftet 1900 var den högst taxerade i Piteå stad (Axelson 1989), hade engagerat Öhman att för fem kronor dagen i arvode och fri skjuts ombesörja affären. Lundmark hade fått tio kro-

nor för besväret. "Vi äro väckligt fattiga och behöfva allt hvad vi kan få, män dock bedja vi om att få slippa några obehagligheter eller tvister för våra dumheter." Brevskrivaren vädjar om hjälp att få ut det resterande belopp som Öhman och Govenius ännu häftade i skuld för. Hur detta mellanhavande avlöpte framgår inte. Klart är att gruvlotterna den första tiden var attraktiva för mer kapitalstarka kustbor. Men man var, vilket framgår av korrespondensen, inte beredda att betala mer än upp till 25 kronor för en andel i gruvprojektet.

Verksamheten året 1894 beskrivs i ett protokoll från första bolagsstämman den 17 april 1895. Det konstateras att man varit aktiv sedan hösten 1894 och låtit utföra sprängningar dels för att bevaka sina inmutningar, dels för att undersöka malmens beskaffenhet. Kemiska stationen i Härnösand hade analyserat insända malmprover och ansåg att resultatet var "mycket lovande". Stämman beslöt att uttaxera 1 500 kronor av lottägarna för att finansiera driften och vidare analyser i Filipstad eller i England. Man skulle låta muta in ytterligare sex utmål inom Arjeplog samt en kvartsgång nära Gollilissjön (Guoledisjávrrer enl. lantmäteriet). De nya analyserna skulle visa sig vara negativa. I september 1895 öppnade Norrbottens Allehanda sina spalter för en bred presentation av det nya Merkenesbolaget. Artikelnen återges i dess helhet.

Merkenisdalens Malmfyndigheter

Möjligheter för ett vidsträckt bergsbruk finnes, som bekant flerstädes i vårt län, och alltjämt nya sådana tråda i dagen, om för att så småningom falla i glömskans natt eller för att tillgodogöras och urvinas rikedomar till båtnad för land och folk får framtiden utvisa. Ännu mottages i allmänhet experiment för utrönande av denna landsändas rikedomar av "förståndigt folk" med en förnäm axelryckning ungefär som inför en osund börsspekulation, och även där allt synes giva vid handen, att en blivande avkastning väl skulle svara mot mödan och nedlagda kostnaderna, ådagalägger man för detta län en förvånande likgiltighet.

Ett av de många fälten för en rätt skött, i framtiden betydande verksamhet, synes det vara, som det i våras för ej lång tid tillbaka bildade Merkenis gruvbolag, gjort till sin uppgift att om möjligt bearbeta. Några ord om dessa gruvors belägenhet m.m. torde därför kunna påräkna en smula intresse av våra läsare. Den så kallade Merkenesdalen – Mierkenisvagge – passeras, då den resande färdas turistvägen över Arjeplog till Rogna i Norge. I denna dal, länge känd för rika kopparmalmsfyndigheter, är det bolaget förvärvat sig rätt att bearbeta och tillgodogöra sig alla sorters mineraler, i 21 inmutningar varav sex på Norska sidan.

En med förhållandena förtrogen person som nyligen besökt dessa trakter skriver

härom bland annat. Rogna ligger vid brädden av Saltenfjord i Norge. Därifrån är vägen för närvarande färdigbruten, vacker landsväg till ett stycke ovanför Junkerdalen, varifrån körbar kärrväg finnes till Kraddis. Cirka 3 Km härifrån har Merkenisbolagen fyndighet i sex inmutningar, enligt verkställd norsk analys finnes här kopparmalm. Fyndigheten består av en bred och kupig kvartsgång och sträcker sig i en jämn sluttning ned till den vattenrika Junkerelven, där stora för vaskverk och dyligt lämpliga vattenfall finnes. I Kraddis finns furuskog och granskog samt sågverk.

Följer man elven från Kraddis cirka en nymil /samma som nutida mil 10 km/, kommer man till Gollilis, där bolaget har 2 inmutningar. Denna fyndighet synes, att döma efter gjorda sprängningar, vara mycket malmrik (koppar, nickel, järn m.m.). Den ligger i närheten av vattenfall och äger lätt tillfälle till väg från själva gruvan till Kraddis. Skulle gruvdrift företagas, anser besökaren Gollilisgruvan lämpligast att börja med. Byggdes t.ex. ett vallsverk vid Kraddis, kunde malmen forslas på en rälsbana både från Gollilis och Kraddisgruvan. I Gollilis tycks malmen förekomma i rent tillstånd, i första hand sådan framforslas till lastageplatsen i Rogna på körväg som troligen ej låter vänta på sig åtminstone på Norska sidan av gränsen. Statsanslag för fortsättning av landsvägen Arjeplog – gränsen vid Gollilis lär vara

beviljad. Av största vikt för gruvdriften i Merkenisdalen är att brytningen påbörjas vid gränsen och fortsätter mot Arjeplougs kyrkoplats. Sommartiden består trafikleden Arjeploug-Tjaktajaure (omkring 12 nymil) huvudsakligen av sjöar mellan vilka finns gångvägar, s k moikor, utgörande i längd blott omkring en halv nymil, vadan en landsväg i första hand vore behövlig mellan Tjaktajaure och gränsen, där sammanknuten med den Norska vägen.

Återvända vi till Gollilisgruvan där landet sakta lutar åt Svenska sidan, tar början och följa elvens – Skellefteåelvans ursprung – södra strand cirka 0,7 nymil, kommer man till en mellan tre elvar befintlig bergås liknande porslinshögar. Här är själva Merkenisgruvan, hvarest bolaget äger 4 inmutningar. Malmtillgången i denna fyndighet torde, enligt i år företagna sprängningar giva vid handen, vara betydande. Naturlig plats för vaskinrättning förefinnes här. Begiver man sig vidare förbi Merkenissjön, på dess södra strand, tager vägen över elven följande norra sidan, vidare mellan fjällfoten och en utmed elven gående grusbänk, förbi Merkenis fjällstuga, så fortsätter denna väg i en sakta, jämn lutning ner till Tjaktajaur. Här under hava vi passerat den ett stycke från tvärelvens utlopp i Merkeniselven belägna Stockegruvan, hvarest 2 inmutningar äro gjorda. Såsom utfartsväg från denna gruva har man antingen att följa en från gruvan till Merkenis fjällstuga gående, jämn lutande dalsänkning med vaskverk då anlagt vid fjällstugan där vattenfall finnes, eller taga malmen rätt ner till elven, från gruvan medels en linbana. Avståndet ned till lämpligt vattenfall är cirka 2 Km. Vid Tjaktajours norra sida kommer den blivande landsvägen att gå på en platåliknande avsats samt tryka förbi en från fjällfoten utspringande ås, åtskilliga hundra meter lång. Åsen består av kvarts, malm, bergkristaller och gråberg, bolaget har här inmutat i utmål. Ännu hava inga nämnvärda sprängningar gjorts, de verkställda små försöken hava emellertid visat, att här finnas stora malmsträck på en halv meters djup, vadan även här förhoppning om god tillgång förefinnes. För byggnad lämpligt material finnes. Närmaste vattenfall finnes här på cirka 2 Km avstånd,

vägen torde bliva näsan vågrät eller något lutande mot fallet.

Färdas man från Tjaktajaure vester uppför Sörfjället cirka 3 Km kommer man till en mindre sjö, benämnd Majtones /idag benämnd Muitunis/. På dess nordöstra strand finnes ett kvartsrev, det största och ståtligaste av alla de omnämnda. Här har i sommar bolaget gjort inmutningar. Vid påbörjat försvarsarbete har på ej fullt 1 meters djup påträffats malm i stora streck, tydande på storartade tillgångar. Härifrån sluttar en dalgång i nordvestlig riktning ned till Merkenisgruvan, en sträcka på 6-7 Km. På en rälsbana skulle malmen här kunna forslas till Merkenis att rensas där i befintligt vaskverk. Detta är i korthet sagt de fyndigheter som Merkenis gruvbolag disponerar. Verkställd undersökning i hela Merkenisdalen har visat, att inga andra äro tillfinnandes, vadan intet intrång från främmande sökande behöver befaras.

Vad växtligheten angår finnes ingen skog från ett stycke ovanför Kraddis ända ner till Merkenisgruvan, så vidtager dvärgbjörk och vid Tjaktajaure börjar det med större björk, först vid Vougatjolme och Sädvajaure börjar furu- och granskog. Däremot finnes det ypperligt bete för kreatur uppöver hela Merkenisdalen, och stor tillgång på fisk, huvudsakligen laxöring. I brist på tegel och trävirke kan som byggnadsmaterial användas lättarbetad här för lämpad och rikligt förekommande stenart.

Som vi i ett föregående nummer /av Norrb. Alleh. förf. anm./ omtalat har bolaget, vilket ännu så länge arbetar med jämförelsevis små resurser, beslutat att av tillgängliga malmprover skicka några ton antingen till Filipstad eller England för erhållande av tillförlitlig analys och omdöme om beskaffenhet. Bliver detta såsom är att hoppas gynnsamt kommer affären med all sannolikhet att förvandlas till aktiebolag, och önskvärt vore i sådant fall det erforderliga kapitalet kunde åstadkommas utan att man behövde ta till utländska kassaskrin.

Som skeppningen kommer att gå från Norge gäller det då att i första hand få landsvägen färdigbruten från Gollilis till Kraddis, man kunde då alltid till en början tillgodogöra sig den i Gollilis förekomman-

de rena malmen och efter häst forsla denna till kusten. Befinnas så fyndigheterna tillräckligt givande och företagsamheten svarande däremot, ligger här ett vidsträckt fält öppet för inhemskt arbete och inhemska penningar. Som förut nämnts innehålla samtliga de ifrågavarande fyndigheterna

huvudsakligen kopparmalm. Denna är redan för närvarande och torde framdeles i ännu högre grad bliva en eftersökt vara, då de hittills arbetade större koppargruvorna till en ej i ringa del äro i det närmaste uttömda.

/Norrb. Alleh. Den 3 September 1895/

Påfallande är den tilltro till projektets möjligheter som genomsyrar den anonyma rese-rapport som tidningen återger. Förhållandena uppe på fjällryggen framställs i ljusa färger och man får känslan att rikedomarna bara väntar på att höstas in av energiska företagare. Den patriotiska undertonen är tydlig – kapitalet borde vara inhemskt och inte härröra från några "utländska kassaskrin." Tidningsartikeln liknar ett investeringsprospekt och torde ha fått avsedd verkan. Tidigare under sommaren 1895, den 20 juli, hade ett antal gruvspekulanter sammanträffat i Merkenis fjällstuga och hade då överenskommit om att formellt överlåta brytningsrättigheterna från gruvföreningen till bolaget. För det symboliska beloppet 150 kronor övertogs en rad "silfver- och kopparfyndigheter" och nya mutsedlar utfärdades i september samma år. Den gamla gruvföreningen upplöstes härmed. Gruvföretaget vid Merkenes var nu välkänt och välorganiserat och tilltron till projektet var stor.

Enligt en rapport inlämnad den 8 februari 1896 till bergmästarämbetet i Luleå hade en viss verksamhet ägt rum sommaren och hösten året innan. Sammanlagt 250 ton berg var brutet och detta hade gett 3 ton skradd, rensad, malm: magnetkis samt arsenik- och kopparhaltiga mineral. Summa 15 inmutningar hade bearbetats av de sex anställda. Analysbevis från kemiska stationen i Härnösand av den 11 november föredde 0,74 procent koppar och 0,5 procent kobolt⁵ i prover från Gollilisgruvan. Man ansåg det vara lönt att fortsätta arbetena. Kassabehållningen var per 1 januari 1896 624 kr och 19 öre.

Året 1896

I Merkenesbolagets verksamhetsberättelse för 1896 omnämns de första försöken att sälja fyndigheterna. Man hade tydligen gett upp tanken att finansiera gruvprojektet med egna medel vilket är förståeligt med tanke på behovet av stora investeringar i vägar och annan infrastruktur. Bolagsstämman beslöt redan i mars 1896 att försöka sälja av gruvfältet och kontakter togs med tyska och engelska tänkbara köpare. Visst intresse förelåg men någon konkret uppgörelse kunde inte träffas förrän bolaget förmått visa upp uppgifter om malmtillgången på djupare nivåer vilket skulle kräva diamantborrning. Under året var alla de 15 inmutningarna försvarade inklusive de på norska sidan. Årsavgiften till ränteriet i Luleå om 15 kronor var betald. Bergmästarämbetet i Bodö begärde att nya ansökningar skulle göras för ett år i taget så det var av vikt att kunna visa på positiva resultat. Prover hade denna gång sänts till Kemisk tekniska byrån i Stockholm. Årets sprängningar av ca 500 ton gråberg som gett 7 ton malm visade att en viss förbättring kunde iakttas på djupet. "Så har t.ex. ett av profen, nämligen arsenikkisen, utfallit med 1,64 % kobolt mot 0,74 föregående år och ett annat prov med 11,42 % koppar mot 1 % föregående år." Ytterligare analysbevis som skickats in av Lars E. Lundberg gav även de gott resultat: 24 % svavel, 56 % järn och 29 % arsenik. Framtidstron levde vidare.

I februari annonserar August Öhman, handelsman m.m. i Roknäs, om att några aktier i gruvbolaget finns till salu hos honom. (Norrbottens Allehanda 17/2 1896)

I en så kallad fristbevillning utfärdad av det norska bergmästeriet 6 juni 1896 får man en kommentar från andra sidan Kölen; man talar om "vanskelige kommunikationsfor-

5 Kobolt är ett grundämne som förekommer i låga koncentrationer. Tillsattes förr som pigment i glas och keramik och gav en karakteristisk djupblå färgton. Jfr koboltblått. Idag s.k. strategiskt ämne!

hold” men noterar att drift pågått under sommaren. Revisionsberättelsen för 1896 säger att det belopp som omsatts i arbetena var tämligen låga, det vill säga rörde sig om mindre än 1000 kronor. Enligt Norrbottens-Posten återvaldes S.A. Sjölund som gruvföreståndare med ett dagarvode om fem kronor inberäknat skjuts, frakt och logi i samband med förvarsarbetena uppe på fjället. Kretsen av i bolaget direkt engagerade hade nu vidgats. Våren 1896 förekommer namnen C.A. Öhman, lantbrukare i Roknäs, Isak Wilhelm Andersson (Westling), järnhandlare, Jonas Wilhelm Granström f 1854, handlare i Sjulnäs, ångbåtsföraren Olof Alfred Stenberg f 1855, Långnäs, bokhållaren Johan Magnus Renkvist f 1862, Sjulnäs nr 14, Viktor Vilhelm Vikman f 1865, Piteå, och C.A. Wallsten i handlingarna. Renkvist var anställd hos handlaren och bolagsintressenten L.E. Lundberg.

Gustaf Berglund
Bildens ägare: Margareta Fogbrand

Samuel August Sjölund, mer känd som S.A., född 1845 som son till Johan Samuelsson Sjölund och dennes hustru Elsa Brita Carlsdotter på nr 1 Kring i Roknäs. Gift 1873 med Maria Johanna Eliedotter från Lillpite avliden 1899. Äktenskapet var barnlöst. Däremot hade Maria Johanna en dotter, Augusta Elisabeth f 1862.

Hon gifte sig med kvarnägaren Gustaf Berglund men dog redan 1885. Samuel August själv avled 6 juni 1924. Sjölund var mångsidigt verksam som bonde på Roknäs nr 23, skriftställare, bokhållare och allmänt behjälplig i Infjärden. Även bolagsman, intressent i Rokfors Nya Sågverksbolag från 1882. En tid drev han lanthandel i Roknäs, vilket dock 1894 slutade med konkurs. Sjölund tvingades lämna gård och grund men anställdes av Gustaf Berglund som handelsresande för av dennes firma tillverkade finare åkdon. Sjölund trädde som framgått också in som gruvförman i Merkenesprojektet (uppgifter från B. Svedberg och B. Lundman 2010 samt i Berglunds gårdsarkiv).

Samuel August Sjölund.
f. 1845 i Roknäs
Bildens ägare: Eva Öhrström

Året 1897

Under säsongen 1896 hade alltså diskuterats om diamantborrning skulle företas för att undersöka malmen på djupare nivåer⁶. Metoden var relativt ny och hade kommit i bruk under 1890-talet. I februari 1897 fick man också in begärd offert på vad en diamantbormaskin med förman skulle kosta levererat till Rogna kaj. Dock avrådde enligt verksam-

⁶ Den som vill fördjupa sig i hur prospektering och gruvarbete rent praktiskt gick till i slutet av 1800-talet kan med fördel ta del av Tomas Carlssons uppsats Bergsviksgruvan i Pitebygdens For-
ninningsförenings Årsbok 1996.

hetsberättelsen statsgeologen dr Svenonius från borning och föreslog i stället intensiv sprängning. Vid bolagsstämman i mars i Rognäs gästgivargård avhandlades frågan om diamanthorning. Det förefaller som att ärendet lades på is för det återkommer inte i handlingarna. I juli besökte gruvingenjör Björn Kjellberg Merkenes och fann då åtminstone Gollilis vara värt att vidare prospektera, dock inte övriga inmutningar. Gruvansvarige S.A. Sjölund hade nämligen märklit nog mot givna direktiv provsprängt vid bolagets samtliga inmutningar utom just vid Gollilis, den plats som nu ansågs mest lovande. Efter ingenjörens avresa sprängde Sjölund även där och trodde sig finna koppar och arsenik.

I april 1897 nåddes styrelsen av ett minst sagt ilsket brev från P.L. Winnberg vari han beklagar sig över att fordringsägaren Brede Bredesen (Tidemanns far) låg över honom med krav på betalning för kolleveranser upp till gruvfältet förra sommaren. "Har du beställt kol så får du betala", är Bredesens kärva besked. Gruvbolagets man på platsen, Winnberg, begärde nu omedelbart beslut att låta utanordna de 24 kronor som fattades.

Den 16 september 1897 skriver S.A. Sjölund (trol.) till P.L. Winnberg:

BDR (Broder) Leopold Winberg!

*Tack för senast! Efter ett långt betänkande ditt brev tacksamt bekommit och innehållet be-
märkt, men har jag sedan jag reste från Eder aldrig varit hemma mer än när vi skördade. I
går blev det beslutat att du nu tar ihop Kalle från Ballstviiken, Alfred och Tidemann och tar
ihop med att sprenga i Gollilis för att få ihop 100 á 150 kg sådana prover som jag hade hem.
Ni tar i samma grop den Allfred och vi sprengde och om ni vill börja någon meter norrom
och gå djupare in. Alfred såg huru jag tog proverna i de stenar som ligger större kopparkis
(?). Så låt oskrädd bergarten medfölja. Även skola ni ta Arsenik några kg utav det bästa ni
kan finna och både större och mindre bitar. Då ni funnit detta så må ni anskaffa det till Grad-
dis och där göra ihop en låda som är bastant. Forsla denna till Rognan och avsända den till
Herr S.A. Sjölund via Trondhem, Bräcke, Långträsk, Piteå, Rognäs, Sverige.*

Bolaget hoppades alltså att Gollilis kobolt- och koppargruva skulle bli en "värdefull och lönande fyndighet". Observera att man nu inte längre talar om silvermalm. Under 1896 hade inga förhandlingar om försäljning ägt rum i väntan på fler undersökningsresultat. I december hade emellertid en trävaruagent, J. Jakobsson från Stockholm, uppträtt och sagt sig ha en köpare av fältet. Styrelsen var förstås intresserad men skrämde bort speku-
lantens genom att begära en halv miljon kronor. Även en annan agent, P.O.W. Pettersson, Göteborg, erbjöd sig att förmedla försäljning av gruvorna. Det hade trots allt börjat röra på sig. Styrelsen lät kontrollera spekulantens soliditet och dokumenterade sin stora opti-
mism genom att höja priset till en miljon samt 5 % i provision till förmedlaren av affären!

Året 1897 var bolagets ekonomi stabil med en uttaxering om 4000 kronor enligt sty-
relsebeslut, det vill säga med 4 kronor per lott, och behållningen vid årets slut var 2629
kronor. Två lottägare hade försummat att inbetala uttaxerat belopp från förra året och
föreslogs av revisorerna "prompt uteslutas". Via järnbana hade ett malmprov sänts till
Gällivare. Bolagsstämman hade som brukligt var hållits på Rognäs Gästgivargård den 1
mars, varvid August Öhman debiterade 2 kronor och 50 öre för trakteringen. Till stäm-
man hade infunnit sig 25 lottägare som representerade 610 lotter. Ordförande var I.W.
Andersson, Piteå.

En tidig, våldsam snöstorm hejdade fortsatt arbete detta år.

Året 1898

År 1898 koncentrerades arbetena till Gollilis sedan styrelsen tagit del av Kjellbergs ut-
låtande. Fyra nya inmutningar verkställdes där i maj och totalt förfogade man nu över
sex gruvhål på det mest lovande stället. Försvarsarbetena hade enligt styrelseberättelsen
pågått under sommaren. S.A. Sjölund reste upp till fältet i juni för att spränga djupare vid

Gollilis så kallade kvartsrev. När Gustaf Berglund och Lars E. Lundberg besökte platsen i juli befanns Sjölund's insats otillräcklig men arbetslaget hade redan flyttats till en annan inmutning. Nu fråntogs Sjölund tills vidare ansvaret och P.L. Winnberg vidtalades att fullfölja arbetena vid Gollilis nordligaste skärpe. Kontrakt skrevs med honom om detta.

Kontraktet är bevarat och uppdrar Winnberg att låta spränga en sink i Gollilisgruvan: 3,5 m lång, 2 m bred och 2 m djup. Sedan skulle en ritning över den södra bergväggen utföras och skickas ned till bolagsledningen. Avsikten var att föra bort 35 m³ fast berg á tre kronor per m³. Således en rejäl satsning på vad som vid det laget måste betraktas som Merkenesbolagets ögonsten, Gollilis. Utfallet bedömdes snart som tillfredsställande – ett parti ren kvarts hade frilagts. I september besiktigade Kjellberg åter gruvområdet. Den preliminära slutsatsen blev att arsenikkisen var allena rådande och att tillgången ökade på djupet. Fyndigheten betecknas i verksamhetsberättelsen för 1898 som "ganska värdefull". Bolagets agent – herrar P.O.W. Pettersson från Göteborg – arbetar "serdeles energiskt genom korrespondens med ut- och inländska gruv- och malmköpare så att han har förväntat sig en stor del intressenter som afbida resultaten af djupsprängningarne i Gollilis." Enligt agenten var priset för råmalm för tillfället 135 franc eller 97 kronor per ton fritt i Antwerpen. 14 hästlass á 500 kg vardera ner till Rogna hamn skulle bara kosta omkring 600 kronor. Men inte allt var till belåtenhet.

*Själmatjåhkkå 17 juli 2020.
Den gamla koboltgruvan*

Foto: Maria Söderberg

"Tungt är emellertid att arbeta i företaget med alldeles för små resurser förorsakade av att en del lottegarare uraktlåta att inbetala de utdebiterade beloppen", klagar man i styrelsen. Också noterar man att några fordringsägare under året "gruffat" över försenade betalningar däribland den ovannämnde Bredesen för skjutsning från Rogna till gränsen. A. Lindmark från Vuoggatjålme ondgjorde sig den 7 oktober över utebliven lön för arbete i bolagets gruvor: "Jag tycker att det ser ut som att ni skulle vilja att vi skal arbeta för ingenting men det är orättvist". Han återkom i brev den 26 augusti: "Det dröjer ut på tiden med skuldbetalningen. Jag tycker att ni borde inse och veta att jag som bor här uppe är ingen kapitalist som kan kreditera ett helt bolag för så långt håll som mellan Piteå och polcirkeln, därför vill jag ha min pengar till Arjepluog till Mikaelihälgen."

Året 1899

Det verkar inte bättre än att bolagsstyrelsen slarvat med sitt folk uppe i Merkenes och Graddis för kontanter fanns i kassan. Trotjänaren P.L. Winnberg fick reda ut misshälligheterna och skriver i januari 1899: "Bredesen /den äldre förf anm/ bråkar om kollevertans och skjuts. Jag har nu betalt honom. För jag har blifvit flera gånger sår i öronen att höra den förfärliga jämmern om den välsignade kolskulden. Och Tidemann han ber sin himmelske fader att han skall slippa kallas för bolagsman. Så löd svaret då de mottog hälsning af ert bref. Var god gottgör mig för de 24 kronor jag lagt ut på kol. För det var bra att ha i arbetet för utan kol kan man knappt reda sig. Men jag vågar då ej betinga opp

kol mera! Det får jag överlämna till styrelsen.” Att familjen Bredesen i Graddis kunde behöva sina inkomster är lätt att förstå, när man vet att Tidemann den yngre med hustrun Eva Britt Johanna f Wallström 1872 så småningom fick så många som 13 barn (Lundman 2010).

Genom bevarad korrespondens, diverse protokoll och givetvis årsberättelsen kan man ganska väl följa arbetet under år 1899. I januari fastställde länsstyrelsen årsavgiften per inmutning till en (1) krona. Åtminstone det utlägget förefaller överkomligt. Tyngre ärenden förekom emellertid på bolagets ordinarie stämma i maj. Närvarande var 22 personer med sammanlagt 469 andelar. Gustaf Dahlbäck satt ordförande och styrelsen återvaldes: Gustaf Berglund, Lars E. Lundberg och Oskar Klum, bankkamrer från Piteå, f 1846 som son till handlanden Anders Klum. C.A. Öhman och I.W. Andersson utsågs till suppleanter. Som gruvföreståndare fortsatte S.A. Sjölund med P.L. Winnberg som ersättare. J.W. Granström återvaldes som kassaförvaltare. Styrelsen arvoderades med 75 kronor och räkenskapsföraren med 50 kronor för året. Man beslöt att göra en utdebitering med 3 kronor per lott före första juni i syfte att täcka sommarens kapitalbehov.

Tanken att avyttra gruvkoncessionen vid Merkenes var tydligen ständigt aktuell; P.O.W. Pettersson erbjöds nu 7 % i provision och styrelsen fick i uppdrag att försöka sälja, dock till lägsta priset 100 000 kronor, det vill säga inmutningarnas nominella värde. Den tidigare så stora optimismen hade landat på mer realistisk nivå, sannolikt föranlett av bergsingenjör Kjellbergs slutliga yttrande om värdet av fyndigheterna i ett protokoll från april månad. Här konstateras efter noggrann beskrivning av Gollilisgruvans position, transportförhållanden och fyndighetens beskaffenhet, en kvartsgång i dagen om ca 100 meter med flera skärpningar två till fyra meter djupa. Arsenikkis var helt dominerande, medan magnetkisen saknade nickel- och kobolt och därför bedömdes som värdelös, allt enligt Kemisk Tekniska Laboratoriet i Stockholm. Kopparkisen innehöll en obetydlig mängd koppar, ca 3 %. Arsenikkisen hade analyserats i Luleå och visat sig innehålla 1 % kobolt och hela 48 % arsenik. Kjellberg ansåg det svårt att fastställa kvantiteterna, eftersom fyndigheten ännu var för lite bearbetad. Fler kvartsstråk fanns i området men verkade relativt fattiga på mineraler. För att sammanfatta skriver Kjellberg att arsenikkisen för närvarande var det enda av ekonomiskt intresse men att ”fyndigheten är väl värd att vidare undersöka”. Han rekommenderar ortdrivning genom kvartsgången och tillägger försiktigtvis att ”taket på orten bör erhålla nödig styrka”. För besväret arvoderades ingenjören med hela 325 kronor.

Våren 1899 reste herrar Berglund och Lundberg än en gång upp till Merkenes för att inspektera sina egendomar. Bolaget debiterades sedan med reseräkningar om 100 kronor vardera. I och med detta besök får säsongens arbeten anses vara inledda. Hur detta upplevdes av arbetsfolket uppe på fjällryggen kan man föreställa sig tack vare den brevväxling mellan gruvfogden P.L. Winnberg och bolagets styrelse som återfunnits i Berglundska arkivet.

Den 2 juni skriver Winnberg:

Våren är sen; Det har varit 20-30 grader kallt om nätterna. Jag måste få fjorton dagar på mig att höra efter om mina gruvkamrater lever eller är döda. Det värsta blir transporterna av kol. Det blir att släpa det på barmarken (huff så tråkigt!). Norrmännen är så obilliga att det är hut löst med dem. Men jag skall krångla med dem.

Den 16 juni från Winnberg:

Jag ska nu börja med företaget i gruvan enl vad bolaget föreslagit. Jag ger mig ej tid att skriva mer denna gång för jag ska söka efter björn i natt. Ursäkta mitt slarv!

Den 14 juli

Winnberg rapporterar: Arbetet har pågått en vecka och vi har nått 1 meter ner i sinken utan speciellt att förtälja. Det förefaller vara ont om malm där. Räkning på pump, slang och två järnrör från Bachke & Co bifogas. Det var gränslöst dyrt och jag skall pluta på varan. Arbetet går undan fast det är hårdt som döden att borra. Mera nyheter nästa gång från härligheten.

Den 28 juli

Vi har nu drifvit på med kraft i 3 veckors tid. Vi har varit 6-7 man ständigt och drifvit på natt och dag, nämligen två skift på dygnet, men det föreslog ej att vi kunde hålla oss 3 kronor varje dag. Genom att först var det hårdt att bärja och skjuta och sedan den förfärliga upptiningen som ej ville taga någon ända. Kan vi ej få två kronor till per kubik? Mina arbetare tänkte upphöra med arbetet efter en vecka, men jag lovade dem att vi skulle fasthålla i hopp att bolaget skulle nog betala oss efter arbete. Vi har sprängt 4 m djupt. Men besynnerligt nog att malmfyndigheten den tog så när rakt slut.

Rägn och styggt väder har vi haft hela tiden. Vad vi har fått frysa! Det är oförsvarligt att bo uppå ett sådant vilt fjäll och ej ha tak öfver huvudet. Det tält som vi ha är ju bara för dynamit och stubin.

Den 11 augusti

Vi slutade med arbetet i gruvan den 28 juli. Arbetarna frös och svalt och gav sig till Arjepluog. Jag fortsätter om det blir en fin höst. Klockt att drifva en ort i sidled. I år ha vi sprängt ca 26 m³. Om man haft tur så hade det gått bättre. Jag tycker synd om pojarna som så när fått sätta lifvet till. Då man skall arbeta sig sval och våt och sedan lägga sig under bar himmel i regn och blåst, dät är så nära rakt omöjligt. Jag brukar min flit och tänker på bolaget. Det kan bolaget lita på. Räkningarna ha ni fått /de uppgick till 120 kronor för Winnberg själv förf. anm/.

Den 12 november 1899. Winnberg gör en summering av den förlidna sommaren:

Svårt att ta reda på malm blått för vattenmassorna, emedan det rägnade natt och dag. Vi var tre man men en var satt med pumpning men kan ej hålla undan med vattnet mer än nått och jämnt. Vi måtte upphänga stegar och allt vad vi kunde hitta för att krångla oss till en begynnelse utav väggen. Det där vill jag säga att det var livsfarligt i allra högsta grad. För om man fallit ned hade man både drunknat och slagit ihjäl sig. Och nu fryser detta vatten i botten som aldrig upptinas i vår. Då vi begynner arbetet finge vi hålla på en hel dag tre man med att väcka och upphissa is. 14 kubikmeter! Tråkigt att vi inte hade något utlopp så att vattnet fått resa sin kos.

Att åtskilligt uträttats denna regniga och kyliga sommar framgår även av andra dokument. Från järnhandeln i Bodö införskaffades genom den outtröttlige Winnbergs försorg diverse förnödenheter enligt bevarade fakturor. Från Rogna beställdes den 3 juli hinkar och spadar. Till gruvan forslades nerifrån hamnen i Rogna med häst och med bärare bland annat virke, ett tomt ölfat!, dynamit och dynamitflaggor och fyra säckar kol. Påhugg fick Ortsbor som Wilhelm i Graddis och Joakim, Petter Winka och Tidemann Brede-sen. En resa från Rogna till gruvan tur och retur tog fem dagar och för detta begärdes 15 kronor i forlön. Avståndet bedömdes till ca 6 nymil.

*Anna och Leo Winnberg.
Merkines Björklunda*

*Fotograf okänd.
Ur Silvermuseets arkiv*

Vad säger oss då styrelsens berättelse från april 1900, som sammanfattar bolagets syn på det gångna verksamhetsåret 1899? Utdebitering á tre kronor per andel hade skett och Winnberg hade även enligt bolagets uppfattning varit mycket verksam. Pump, hiss- och ordning m.m. var anskaffat och djupsprängning 3-4 meter djupare än förra året var utförd utan mer positivt resultat. Medlen hade för tillfället tagit slut, eftersom hälften av lottägarna inte behagat betala avgiften. Mycket ogynnsam väderlek hejdade arbetet "då intet tak över arbetarnas huvuden fanns". Detta till trots hade föreskrivna försvarsarbeten klarats av. Överenskommelse med Winnberg träffades under hösten om att uppföra ett hus vid gruvfältet. Virkesbristen hade hittills omintetgjort detta men en junkerdalsbo hade nu åtagit sig uppgiften. Huset skulle bli sex alnar (3,5 m) invändigt med eldstad, fönster och skrubb till en kostnad av 300 kronor.

Firman Pettersson & Co hade enligt årsberättelsen inte funnit någon hugad köpare och inte heller hade trävaruhandlaren och andelsägaren Oskar Dahlbäcks framstötar rönt någon framgång. Han hade i juni 1899 genom sonen och bokhållaren J.O. Dahlbäck skrivit till en herr von Francken, Stockholm och påpekat att Merkenesgruvorna synes gå i stort framåt. I augusti avgick ännu ett brev till von Francken med erbjudande om ca 100 lotter ur Dahlbäcks privata "portfölj" till ett pris av 75 kronor styck. Ingen uppgift finns om hur detta avlöpte, men uppenbarligen uteblev responsen trots att i detta brev påpekades att riksdagen nyligen beslutat om anslag till vägbygge från Jäkkvik till norska gränsen, en väg som skulle beröra Merkenesområdet. Inom kort togs emellertid kontakt med en annan tänkbar intressent i Stockholm.

Året 1900

Styrelsen försökte vintern 1900 intressera svensk gruvnäringens "grand old man", konsul Gustav Emil Broms, för sina gruvrättigheter vid Merkenes. Den 16 februari sände Lundberg, handelsmannen från Sjulnäs, ingenjör Kjellbergs utlåtande, diverse analysbevis samt kartor över området till konsulns stockholmskontor för bedömning, men utfallet blev ett vänligt men bestämt nej tack.

Till Herr L.E. Lundberg

--- på grund av malmförekommstens belägenhet och efter hvad gjorda undersökningar gifvit vid handen är jag icke i tillfälle antaga Edert benägna erbjudande, hvarför jag likväl tackar.

Högaktningsfullt etc

G.E. Broms Stockholm den 12 mars 1900

Man kan beklaga utgången, för Broms som 1891 bildat AB Gällivare Malmfält var "en ekonomisk organisatör av stora mått, uppslagsrik, energisk ---". (Ahlström 1966) Broms hade på 1890-talet byggt upp ett företagsimperium. År 1893 förvärvades aktiemajoriteten i LKAB och 1896 grundades Norrbottens Malmförädlings AB. Två år senare tillkom rederi AB Luleå-Ofoten och just år 1900 samlades verksamheten till Lappmarkens Gruvintressenters AB. Vidare hade Broms engagerat sig för järnvägsbygget Luleå-Ofoten och avrundade med engagemang i Nya Svenska Dagbladet. Gunnar Ahlströms ord i sin kända skildring av sekelskiftets exploatering av malmfälten i norr *De mörka bergen* förtjänar att återges: "Pengar, återigen pengar var alltjämt av nöden. De hade med den nya tiden fått en hetsande spänningsfylld innebörd. Kapital och förskott var numera liktydigt med aktier, obligationslån och andra pappersvärden, underkastade mäktiga bankers åtgöranden. Därtill kom att ordet hasardera tillförts en säregen nyans av amerikansk poker kring djärva utspel och trumf i bluffartade kombinationer. I denna värld rörde sig G.E. Broms med en robust hemtamhet, grundade företag i rask följd och organiserade jättekrediter med sangvinisk energi. Högkonjunkturen var generös under 1890-talets senare hälft." (Ahlström 1966 s 251 ff) Kan tilläggas att Broms avled redan 1903.

Trots motgången gav man inte upp. Styrelsen konstaterar i verksamhetsberättelsen för år 1900: "Korrespondens har inletts med en och annan såsom lämplig agent för försäljning av bolagets fyndigheter, men, ehuru från början affären omfattades med synnerligt intresse, har dock densamma afsvallnat efter erhållen upplysning om de förhållanden, hvori fyndigheterna för närvarande ter sig och i det otillgängliga läge som de förefinnas."

Sommaren 1900 blev ett mellanspel för Merkenesbolagets ägare. Ambitionsnivån sänktes. Den 13 juli daterades ett nödrop från P.L. Winnberg: "Varför kommer ni ej upp i sommar? Stugan är färdig vid Gollilisgruvan. Nu är det för sent att företaga något arbete före slåttern. De som uppfört stugan vill ha betalt. Jag har kvar endast 169,35 kronor av bolagsmedlen. Vi är glada att få oss ett knog framåt hösten. Kommer ni upp?" Ännu ett försök att beveka bolagsherrarna nere i Piteå följde den 4 augusti. "Jag kan arbeta där uppe på bärget om det blir tjänligt väder, dvs jag tar ut 20 m³ på ett ställe där quartzen är väldigast."

Också årets styrelseberättelse speglar den pessimism som tycks ligga i luften. Ej mycket att berätta. Det uppförda huset får duga som försvarsarbete. En sprängning i stora kvartsgången gav negativt resultat. Intresset bland tilltänkta köpare svalnade som nämnts, bland annat på grund av de usla kommunikationerna. Vid stämman omvaldes styrelsen; någon utdebitering ansågs inte nödvändig eller lämplig i den rådande situationen.

Frankfurt, London, Swansea, Stoke upon Trent.

De sista försöken på den internationella marknaden åren 1901-1904

Året 1901

Först ännu ett händelsefattigt år. Den 28 juni tillskriver P.L. Winnberg, t f. gruvföreståndare, sin styrelse och låter meddela: "Vi har nu gjort undersökning i den väldiga kvartsgången där uppe, men quartzen är aldt för väldigt grov och gres att der skall kunna vara någon malm förr än på ett väldigt djup. Vi har försökt både djupt och grundt icke på så få ställen men utan resultat. På ett ställe har vi varit på öfver 2 m djup men quartzen synes ej vilja blifva tät."

J.W. Granström svarar den 28 juli: "Karta skickas upp med uppgift om sommarens försvarsarbete. Ersättning utgår per m³ samt med arvode för tillsyn m.m. 150 kr för utlägg skickas upp. Spräng 20 m³ vid utmål b och 10 m³ vid utmål e. Jag remitterar er sedermera mera pengar för löner etc. Underrätta mig i brev huru sprängningen går samt om något malmstreck blifver synligt."

Enligt en lönelista för juli 1901 hade fyra man varit sysselsatta med sprängning av 20 kubikmeter till ett pris av 5 kronor per kubik.

Typiskt för stämningsläget 1901 är att vårens bolagsstämma måste flyttas fram på grund av att för få mötesdeltagare infunnit sig i Roknäs. Stämman hölls så småningom och i protokollet noteras att inga mer vidlyftiga sprängningar utförts. Insända malmprover företedde fortsatt hög halt av arsenik men i övrigt lågt mineralinnehåll. Styrelsen hade inte agerat för försäljning i avvaktan på mer lovande fynd. Man ombildade nu styrelsen i och med att L.E. Lundberg drog sig tillbaka för att ersättas av J.W. Granström. Oskar Dahlbäck gick med större kraft in i projektet något som bör ha uppmuntrat bolagsledningen. Dahlbäck var van vid utlandsaffärer och hade som trävaruhandlare agenter både på kontinenten och i Storbritannien.

Året 1902

Åren 1902 och 1903 skulle visa sig bli avgörande för Merkenesbolaget. Vid vårens bolagsstämma 1902 invaldes Oskar Dahlbäck i styrelsen och återvaldes stöttepelaren Gustaf Berglund samt J.W. Granström med Carl Öhman och Johan Jacobsson som ersättare.

Firman P.O.W. Pettersson, som tidigare åtagit sig att förmedla försäljning av fältet till utländska intressen, gjorde ett sista försök att nå en positiv vändning. Agentens tillkämpade optimism bidrog säkerligen till att man beslöt att uthärda ännu en tid.

Den 1 maj 1902 tillskrivs J.W. Granström: "Särskilt är kobolt av intresse! Riskabelt är emellertid att köpa dåligt undersökta gruvor. Koboltfynd är ofta mycket nyckfulla. Vi rekommenderar *Zentrale für Bergwesen* i Frankfurt am Main, som är bildadt av bankirer etc goda för tiotusentals miljoner. Vi kan förmedla kontakt med tyskarna. Experter kan resa upp från Tyskland." Kjellbergs undersökning ville P.O.W. Pettersson helt underkänna. "Kan en oinvigd person ta prov med 1,6 % kobolthalt så kan en verklig fackman finna prov med vida högre halt". Om en sådan fackman fick fram verkligt koboltrika prov och ett gott utlåtande, så skulle man kunna vända sig till de "Tyska millionärerna och milliardärerna". Agenten tillägger uppmuntrande: "Det skulle glädja mig om Gollilis en vacker dag gäfvade herrarna ett mycket gott resultat."

Den 17 maj tillfogar firman Pettersson: "Finnes redan i ytan så mycket malm som 5 eller 10 tons sådan som i analysen, så synes mig Merkenes gruvbolag i år kunna nedlägga ett ganska stort belopp på sprängningarna och undersökning, ty malmen kan jag i hvilket ögonblick som helst sälja. Jag rekommenderar tusenfaldt den undersökning jag föreslagit även om den ställer sig dyr. Jag önskar fullmakt att under 5 år försälja Merkenes gruvor till pris bolaget bestämmer. Provision 8 %. Samt provision under tiden på 3-4 % på försälda malmkvantiteter." Inte märkligt att styrelsen tar ny sats.

I maj anlände också ett brev från Frankfurt där *Zentrale für Bergwesen* erbjuder sina tjänster, men redan den 8 juli avslutas den långa brevväxlingen om försäljning genom P.O.W. Pettersson, Göteborgsagenten, med följande avsvalkande besked:

Till Verkställande Direktören i Merkenes Grufbolag Herr J.W. Granström Sjulnäs på Roknäs
Ärende av den 16 juni kom oss till handa den 24 juni. Att tala med någon om undersökning av Gollilis absolut icke lönande, ty vi känna nu så gott som intet huru och hvar sprängningarna senast pågått, ej heller hur resultaten se ut. Så 2 tons malm eller mer skola vi söka sälja mot en provision af Femton % men icke derunder. Utan må Ni då hellre vända sig till någon annan. Skulle någon begära prof på Malmen må ni sjelfva sända honom prof. Att hitsända och här upplägga Malmen för dyrt, bättre den ligger i Rogna. Kan derifrån sändas till köparen. Mycket svårt att sälja och äfven förenadt med risker få mindre än intet för så koboltfattig malm, om man ej noga ger akt vid försäljningen.

Givetvis känna vi ej under hvilken analys eller analyser Ni ämna utbjuda den.

Högaktningsfullt

P.O. W. Pettersson & Co

Så var Göteborgsfirman ute ur bilden. Att intresset från båda parter sida nu avtagit kan man läsa mellan raderna. Och inget nämns heller i verksamhetsberättelsen för 1902 om någon fortsättning. Tanken att bjuda upp "tyska experter" var troligen inte så lockande. Vad som till sist kan påpekas är att man nu uteslutande räknade med om koboltmalm. Silver, koppar och nickel var ett avslutat kapitel.

I årsberättelsen noteras också att föga nytt fanns att rapportera. De sedvanliga förvarsarbetena hade utförts av P.L. Winnberg, härom vittnar en räkning av den 8 september från P.B. Langes Efterf. Johan Berg i Bodö för leverans av dynamit och tändhatter per ångbåt till Rogna hamn. Dessutom påpekas att styrelsen genom agenten *Cain & Cawthorn* i London sänt ett ton malm som prof. Vid gruvan var detta all tillgänglig mängd. Syftet var att "erhålla reflektanter å fältet". Till sist tvingas styrelsen konstatera att 251 lotter måste avföras på grund av utebliven inbetalning av uttaxerade medel. Lottägarna hade nu på allvar börjat svikta i tron på projektets framtid.

På höstkanten 1902 avgick i alla fall mycket riktigt en leverans av ett ton provmalm till Förenade Konungariket, närmare bestämt till Swansea i Sydwest. Kontakt hade tagits genom Oskar Dahlbäck och för att ordna med sjötransport från Rognå hade Winnberg ackorderat med firman *Bachke & Co i Trondhjem*. Den alltid ansvarstagande Winnberg undrar i brev till styrelsen om inte "era vänner där i Swansea som ersättning kan nöja sig med värdet av utvunnen råvara". Ändamålet med malmsändningen var att låta undersöka halten av arsenik, kobolt och nickel. Den 19 november meddelar Norman Shairp för firman *Shairp & Hawthorn* att malmen var under bearbetning i Swansea som var ett centrum för koppar-, nickel- och arsenikreducering. Malmens innehåll av kobolt verkade lågt och arsenikpriset på världsmarknaden var dåligt. För kobolt bjöds 40-60 s/s (shillings) per ton. Firman ställde i utsikt information om det skulle löna sig att skicka ner mer malm. Tydligt hade Oskar Dahlbäck utbett sig om ett förskott på 1 000 £ varom Shairp skulle återkomma.

Den 3 december låter *Bounty & Krieger*, metallverk i Swansea, meddela att malmprovet var genomgången och att det innehöll arsenik och kobolt. 1 å 2 s/s bjöds för arsenik med 30-35 % koncentration. Kobolten ansågs inte vara till någon glädje. Sådan malm betingade i Swansea ett pris av 40-42 s/s för treprocentig malm per procent och ton levererat vid verken. Vad gällde arseniken kunde inget köp beslutas för ögonblicket, men "kan affär göras på ovannämnda prisbasis så bör vi underrättas. Vi tar gärna emot 10 tons malm snarast möjligt." Oskar Dahlbäck svarar positivt på detta, och den 29 december 1902 skriver dennes Londonagent att man väntade på mera malm genom *Bachke & Co*. "Malmen smältes först och främst i Swansea för att utfå arseniken och därefter måste slaggen som innehåller kobolten, forslas till koboltverket i Stoke upon Trent i Mellersta England."

Året 1903

I Norrbottens-Posten den 20 april 1903 refereras vad som tilldragit sig på ordinarie bolagsstämman på Gästis i Rönås. Styrelsen omvaldes: Gustaf Berglund, Oskar Dahlbäck, J.W. Granström, liksom suppleanter och revisorer. Ingen förtroendekris i bolaget alltså. Man informerade om att innevarande vinter ett ton malm gått till utlandet över Norge, för att undersökas beträffande mineralhalten. Stämman beslöt vidare att för kommande sommar utse en lämplig person att leda och övervaka den fortsatta brytningen.

Skulle bolaget äntligen lyckas få till stånd malmexport från sitt alpina gruvfält? Av korrespondens mellan Shairp & Hawthorn och Merkenesbolaget genom Oskar Dahlbäck våren 1903 framgår att ännu ett ton malm skickats västerut för analys. Detta skulle bli sista möjligheten att åstadkomma resultat i den mödosamma processen. Undersökningen bedömdes kunna finansieras med det mineralinnehåll leveransen borde ge. Frakten skulle som vanligt bekostas av leverantören i Sverige. *Bachke & Co* skötte transporten genom rederiet *Wilson Line* från Trondhjem till Hull av 10 lådor malm, totalt ett ton. Konossement, det vill säga fraktsedlar, finns idag arkiverade hos Berglunds/Fogbrants i Rönås. Ångaren *Princess Styra* förde partiet vidare till Swansea.

Den 22 juni 1903 låter Shairp & Hawthorn förstå genom ett brev till Oskar Dahlbäck att slaggen inte innehöll någon som helst kobolt, att råmalmen innehöll 30,5 % arsenikhaltig metall, att värdet av leveransen uppgick till 1,18 £, det vill säga 30.2 kronor per ton (i dåtida penningvärde). Detta blev uppenbarligen spik i kista. Korrespondensen, åtminstone den bevarade, tunnade ut och det en gång så hoppfulla projektet stod inför kollaps.

Året 1904 – slutet för Merkenesbolaget

Det sista kända brevet angående Merkenesmalmen från importfirman i London Shairp & Hawthorn, daterat den 15 februari 1904, visar att diskussionen återgått till att framför allt röra sig om det vanliga mellan Oskar Dahlbäck och agenten, nämligen sparrar och bjällkar som man lovade att placera på den brittiska marknaden. Räkning har kommit från *Bounty & Krieger* på 2,9 £ för frakt och undersökning av malm. "Skall vi likvidera summan för er räkning?" undrades.

Den allra sista årsberättelsen skrevs våren 1904 och avser vad som skulle bli det sista verksamhetsåret. Den är ytterst lakonisk. Försvarsarbeten har gjorts, ej mycket att berätta. Resultat av undersökningen i Wales redovisas: arsenikhaltig malm, ingen kobolt. Årets utgifter var 330 kronor, reviderat av Aug. Öhman och J.O. Dahlbäck, vilka slutligen konstaterar: "Som böckerna äro förda med omsorg samt till alla delar överensstämmande med förevisade verifikationer tillstyrka vi såväl styrelsen som räkenskapsföraren ansvarsfrihet..."

Vad därutöver är – tystnad. Nej, inte helt förresten. Den in i det sista så plikttrogne medarbetaren Petrus Leopold Winnberg efterlyste våren 1904 betalning för sina försvarsarbeten i Gollilis, om 30 m³ bortskaffat berg, summa 150 kronor. Låt oss hoppas att han fick sin gottgörelse innan bolaget likviderades någon gång 1904-1905! Och så sent som den 3 juli 1909 inropade företagaren Rolf Löfgren, Skuthamn, 1 lottbrev i "Merkenisbolaget" (påpekat av Lundman). Optimismen var svårsläckt!

Om PerAugust Carlmans insats

En fråga återstår att besvara: Vart tog prospekteraren PerAugust Carlman vägen? Han nämns aldrig i dokumenten i det Berglundska arkivet vare sig som lottägare eller som anställd. Kan det vara så att han tagit upp egna inmutningar som han sedan exploaterade parallellt med Merkenesbolagets verksamhet? Man tänker då på vad som inom släkten Carlman fortfarande åtminstone inom familjen går under namnet "Farfarsgruvan". Den låg vid sjön Gollilis som den då benämndes. Ett annat indicium för att Carlman torde ha varit aktiv uppe vid gränsen är följande minne traderat till sonsonen Kurt Carlman, Arjeplog via sonen Kuno Carlman f 1902.

Ett sällskap engelska flugfiskare höll vid sekelskiftet till vid de småtjärnar och jokkar som är belägna uppe vid svensk-norska gränsen. De iakttog aktiviteterna på svenska sidan med prospektering, försök till gruvbrytning med mera. Snart tog engelsmännen kontakt med folket i gruvområdet, informerade sig, blev intresserade och tog med sig malmprover tillbaka hem. Sommaren 1903 dök ett par herrar upp iförda plommonstop och finkläder. De erbjöd sig nu att inköpa ett antal inmutningar för ett belopp motsvarande 500 000 kr. På svensk-norska sidan blev man misstänksam och trodde att gruvfältet kunde vara värt mycket mer. Man begärde en många gånger större summa ("en nolla till"), engelsmännen drog sig tillbaka och det blev ingen affär av. Allt detta enligt en familjetradition i Arjeplog.

Gruvan på sluttningen av Sjölbmatjähkkå 17 juli 2020.

Foto: Maria Söderberg

Men gruvdriften gick vidare uppe på fjället ännu en tid. Vår sagesman i Arjeplog, Kurt Carlman, har också berättat om hur och när verksamheten vid Merkenes slutligen avslutades enligt vad hans farfar PerAugust förmedlat till sin son Kuno, Kurts far. Brytning av speciellt koboltmalm lär ha fortsatt även åren efter det att Merkenesbolaget dragit sig tillbaka. Det var bergsmannen PerAugust och medhjälpare som inte gav upp utan utvann malm i mindre skala fram till 1911 då gruvstugan brann ner. Grunden är ännu väl synlig. Malmen forslades till hamn på norska sidan troligen Rognan och exporterades. Man skulle ha erhållit 2 kr i kilopris för kobolten. Därefter tystnar den muntliga traditionen om gruväventyren västanfjälls. Idag benämns lämningarna efter brytningen uppe på högfjället "Koboltgruvan" eller inom släkten Carlman "Farfarsgruvan"⁷. En vandringsled löper från sjön Guoledisjaure nära väg 95 förbi gruvområdet och vidare ner mot Vuoggatjålme.

7 Enligt Kenneth Awebro i en rapport 1995 skulle ett par intressenter från Arvidsjaur 1897 ha velat ansöka om utmål vid Pajev Muitunisjaure. Carlman kan ha varit engagerad i satsningen men våra källor har inga uppgifter om detta. Projektet rann hur som helst snart ut i sanden.

Mycket väsen för ingenting?

Under en period av mer än 10 år, 1894-1905, samarbetade köpmän i Rognäs-Sjöluns med intressenter i det avlägsna Merkenes i ett storvulet försök att avtvinga de norrbottniska, och nordnorska fjällbygderna dess slumrande rikedomar. Den första tiden drömde man om silver och koppar, ja till och med guld, och om stora investeringar i gruvor, anrikning och infrastruktur som, förhoppningar som underblåstes av den trosvissa 90-talsandan och av inledningsvis uppmuntrande analysresultat. Ny teknik som dynamit, diamantborrning och förväntade bättre kommunikationer spelade också in när bolagsmännen var så entusiastiska, åtminstone till en början.

Att intresset de första åren var stort kan utläsas bland annat av hur spridda lotterna var. Intressenter fanns i Burträsk, Bergsviken, Örnköldsvik, Öjebyn, Svensbyn, Skellefteå, Myrheden, Stockfors Älvsbyn (J.M. Persson), Skuthamn faktor (Gustav Andersson), Piteå (rådman Jonsson och I.W. Anderson Westlings Järnhandel), Luleå (bankbokhållare), Rognäs, Sjöluns, Blåsmark (flera ur släkten Dahlbäck), Bollstabruk (jägästare Smitt) med flera omnämnda i handlingar i Berglunds/Fogbrands gårdsarkiv i Rognäs. Det var sålunda inte bara en affär för folk från Infjärden.

Så småningom, kring sekelvändan, falnade glöden men in i det sista gjordes tappra försök att rädda projektet. Nu handlade det om arsenik- och koboltmalm, inte om de ädla mineralen. När även dessa förhoppningar stäckts efter alla mer eller mindre negativa analysresultat, stod Merkenesbolaget vid vägs ände. I en slutsummering kan man ändå understryka några positiva följder av satsningen. Främst hade prospekteringen bidragit till ökad kännedom om de norrländska råvarutillgångarna, även om de denna gång inte befunnits värda att exploatera. Man kan betrakta bolagets initiativ som ett led i den kring sekelskiftet 1900 så intensiva inventeringen av övre Norrlands resurser. Om detta kan man läsa vidare t.ex. i Sverker Sörlins Framtidslandet från 1988, hos Birger Taube i hans lic. avhandling om malmprospektering i Sverige 1835-1939 och hos Bo Lundman i boken om Nasafjäll efter 1810.

Merkenesbolaget hade dessutom som bieffekt underlättat försörjningen i en fjällbygd fattig på arbetstillfällen. Trots att de anställda ofta fick vänta länge på löneutbetalningarna, så togs till sist nödiga medel fram. Inte minst spreds ett gyllene skimmer över några infjärdensköpmäns vardag, låt vara att det handlade om en illusion. Kanske skulle man lyckas, om inte i år så nästa! Hela företaget vittnar om en beundransvärd entreprenöranda. Den entusiasm man gav prov på blir till en del av tidens allmänna optimism och framtidstro. Att ta nappatag med den vresiga naturen i norr krävde sin man både som arbetare och som ägare. Att det även fanns spekulativa drag i dessa gruvprojekt torde höra till sakens natur enligt devisen: våga-vinn! Brist på kapital att investera i en krävande gruvbransch och tveksamma resultat av flera års prospekteringar gjorde att projektet rann ut i sanden.

Privatekonomiskt blev bolagsbildningen knappast någon lysande affär för lottägarna. Framför allt kan man fundera över utfallet för familjen Berglund med husfadern Gustaf som projektets centralgestalt. Deras kapitalinsats var ursprungligen på nivån 40 000 kr vilket skulle motsvara över tre miljoner i dagens penningvärde! Dessutom innebar innehavet av så mycket som 444 andelar inom familjen Berglund att man bar huvudansvaret för de löpande utgifterna. I bevarade räkenskaper, som tyvärr inte täcker hela tidsavsnittet, framgår att styrelsen fördelat på minst tre tillfällen tog ut totalt 8 500 kronor som tillskott för att klara försvarsarbetena och bryta malm att skicka för analys. Sannolikt är att ytterliga medel krävdes av de andelsägare som höll ut vilket ju var långt ifrån alla. Man kan ana att Berglunds förlorade betydande belopp inkluderande första insatsen och olika senare tillskott. Det är svårt att kalkylera exakt hur mycket pengar det rörde sig om, men Bo Lundman har uppskattat att förlusten kan ha uppgått till miljonbelopp omvandlat till vår tids penningvärde (Lundman 2010).

Intressant är att till sist titta i facit; vilka mineralhalter innehåller fyndigheterna uppe vid Merkenes och Graddis? Om Merkenesdalens så kallade kis-anledningar rapporteras i Felix R. Tegengren m.fl, Sveriges ädlare malmer och bergverk (1924):

Merkenesälven i Arjeplogs socken är ett av Pite älvs källflöden intill norska gränsen. I nämnda älvs dalgång framstryker ett streck av fyllitiska skiffrar av kambrosilurisk ålder. Inom dessa samt angränsande porfyrmassor ha anträffats åtskilliga ur praktisk synpunkt värdelösa kiselförekomster --- S om den lilla sjön Kuolletsjaure (Gollilis), c:a 7 km nordost om norska gränsen, anträffas i en N-S strykande, 0,7 m mäktig kvartsgång små klumpar av magnetkis och kopparkis. Vid Merkenesjaure uppträda inom en brecciezoon i porfyren magnetkis och kopparkis som sista utfyllnad i den för övrigt av kvarts hopkittade brecciemassan. På sydsidan av berget Rattes, utmed NO stranden av en liten sjö, ha i en lagerformig kvartsgång av väl 1 km längd 4 skärpningar upptagits, dock med mycket klent resultat, i det endast i en av desamma någon kis anträffats.

Terminologin kan lämnas åt den intresserade att fördjupa sig i.

Kontakt med Boliden mineral har gett vid handen att inga inmutningar för närvarande försvaras i området. Vanligen är kända mineraliseringar inte brytvärda eftersom kvantiteterna malm i streck och gångar är för små. Dessutom är miljökraven på högfjället högt ställda och svåra att leva upp till. Inte heller Bergsstaten i Luleå känner i skrivande stund till några undersökningstillstånd i Merkenesområdet. Så sent som 1998 gjorde Leif Bildström, f.d. anställd vid SGU i Malå, provtagning vid Merkenesgruvan. Analysen visade 0,5% kobolt, 2,6% bly, 1% arsenik, 0,89% Zink, 0,32 ppm (miljondelar) guld samt låg halt av wolfram och kadmium. Att vilda men vackra Mierkenisvagge kommit att bevaras i nästan orört skick i stället för att exploateras är trots allt något man kan glädjas över.

Med stort tack till Margareta Fogbrand, Kurt Carlman, Jan-Olof Hedström och Bo Lundman för berikande råd och synpunkter. Margareta har också välvilligt ställt familjens arkiv till mitt förfogande. Tack också till Silvermuseets personal i Arjeplog och inte minst till Maria Söderberg som generöst bidragit med sina fina foton. Undertecknad ansvarar givetvis för uppsatsens innehåll och form.

Jag vill avsluta med att hylla makarna Anna och Petrus Winnberg, Mierkenis. Utan deras uthållighet, uppoffrande slit och ansvarstagande hade Merkenesprojektet med framgångar men mest motgångar aldrig kunnat genomföras. Tack vare Winnbergs har vi sentida bättre kunskap om Pite lappmarks geologi och natur i allmänhet.

Ett citat ur ett av Kurt Kihlbergs många arbeten om Arjeplogfjällen säger oss mycket om vad det handlade om:

Petrus Leopold Winnberg f. 1873 med hustru Anna Sofia Vesterlund f. 1877 från Jutis

Fotograf okänd. Ur Silvermuseets arkiv

Bortom skogen finns ett land

Anders Persson Blind f 1909 har berättat om en rekordvinter i början av seklet (1900) vid tiden när Petrus Winnberg (1873-1943) med sin stora familj ännu bodde kvar uppe i Mierkenis fjällstuga, "en gudsförgäten plats där marken gav stenar i stället för bröd" och där vintrarna gick till historien som de strängaste och snörrikaste i fjällbygden. Det omtalas att denne Winnberg en vinter blev tvungen att gräva en tunnel mellan stuga och fähus för att korna skulle kunna mjölkas. Det lär ha varit 4-5 meter snö kring husknutarna. Det var vintrar så kalla att "kvicksilvret i termometrarna kunde hamras som bly".

Ur Kurt Kihlbergs Drömmen om lappmarken 1995

Roknäs 1989/2021

Nils Dahlbäck

nils.dahlback@allt2.se

En vägbeskrivning från 1887

Från Ballatsviken har ni åter 2 mil till Vuoggatjålme fjällstuga och derifrån lika långt till Merkenis, den sista fjällstugan i Sverige. Ni färdas dels sjövägen, dels gående på den utpålad och afröjda fjällvägen. En sådan natur, som här i Merkenisdalen finnes på få trakter. Från norska sidan helsa er Solvogtinda snöklädda toppar och ådraga sig er rättvisa beundran. Jag lemnar er nu. Ni har blott några timmars vandring till Kraddis, den första fjällstugan i Norge, ¼ mil från riksgränsen, och på vägen ner till Junkerdalen kan ni använda åkdon, ehuru en fotgängare kanske lika gerna går.

(Ur STF:s årsskrift 1887)

Källförteckning:

Tryckta källor:

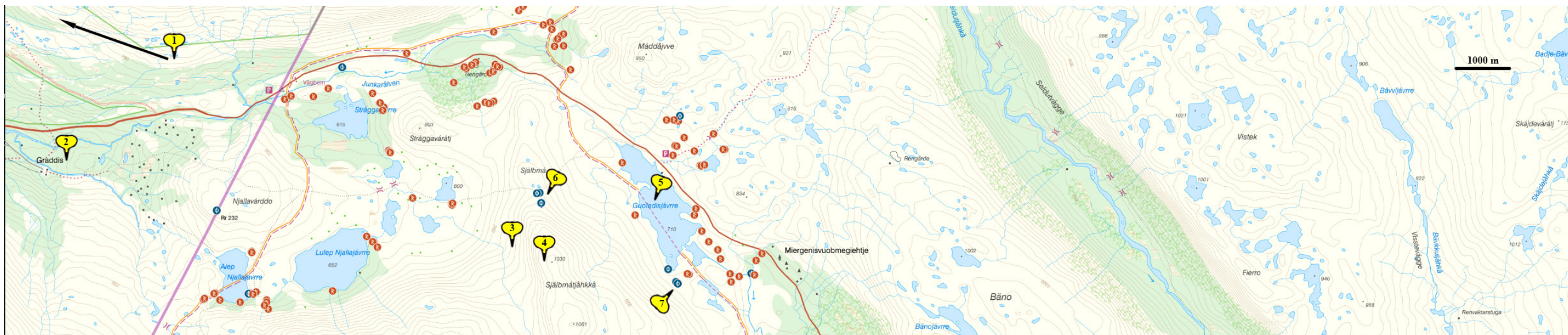
- Gunnar Ahlström: De mörka bergen. En krönika om de lappländska malmfälten, Sthlm 1966
- Ingvar Andersson: Sveriges historia, Sthlm 1960 femte upplagan
- Kenneth Awebro i: Arkeologisk utredning vid Pajeb Muitunisjaure, Arjeplog sn, Lappland Rapport 9 Silvermuseet 1995
- Alf W. Axelson: Pitebygdens historia, Piteå 1989
- Per Bøe: Uppsatser i den nordnorska tidskriften Ottar nr 119-120/83 och nr 3/86
- Sten Carlsson: Svensk historia del 2, Sthlm 1961
- Tomas Carlsson: Bergsviksgruvan (i Pitebygdens Fornminnesförenings årsbok 1996)
- Nils J Dahlbäck: Sparrar av god Piteå kvalitet. Om trävaruhandlare Oskar Dahlbäck, Roknäs, (i: Pitebygdens Fornminnesförenings Årsbok 1989)
- Jan-Olof Hedström: Bergsstaten 375 år SGU, Ödeshög 2012
- Bo Lundman: Nasafjäll efter år 1810 (Bidrag till kunskapen om), Luleå 2010
- Sverker Sörlin: Framtidslandet. Debatt om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet. Akad. avh. Umeå 1988
- Birger Taube: Malmprospekteringen i Sverige 1835-1939, Umeå 1990
- Felix R Tegengren m.fl: Sveriges ädlare malmer och bergverk, SGU Ca 17 1924
- Norrbottens-Posten; Norrbottens-Allehanda; Piteå-Tidningen
- Utflyktsguide: Självmåttjåhkkå, Arjeplogs kommun och Top of Arjeplog 2020
- Roknäs – mitt i Pitebygden del 1 och 2 2007 resp. 2018

Otryckta källor:

- Berglunds gårdsarkiv, Margareta Fogbrant f Berglund, Roknäs innehåller bl.a.
- Bolagsordningen
- Bolagsstämmoprotokoll
- Års- och revisionsberättelser
- Gruvingenjören Björn Kjellbergs utlåtanden och analyser
- Diverse korrespondens, analysbevis m.m.
- Andelsbrev och affärskorrespondens
- Mutsedlar, kontrakt, rapporter till Bergmästarämbetet
- Register finns hos NDa
- Silvermuseet, Arjeplog: Bolagskontrakt för Merkenis Grufbolag Piteå, tryckt hos A.A. Hällgren, 1895, lottbrev m.m.

Övrigt:

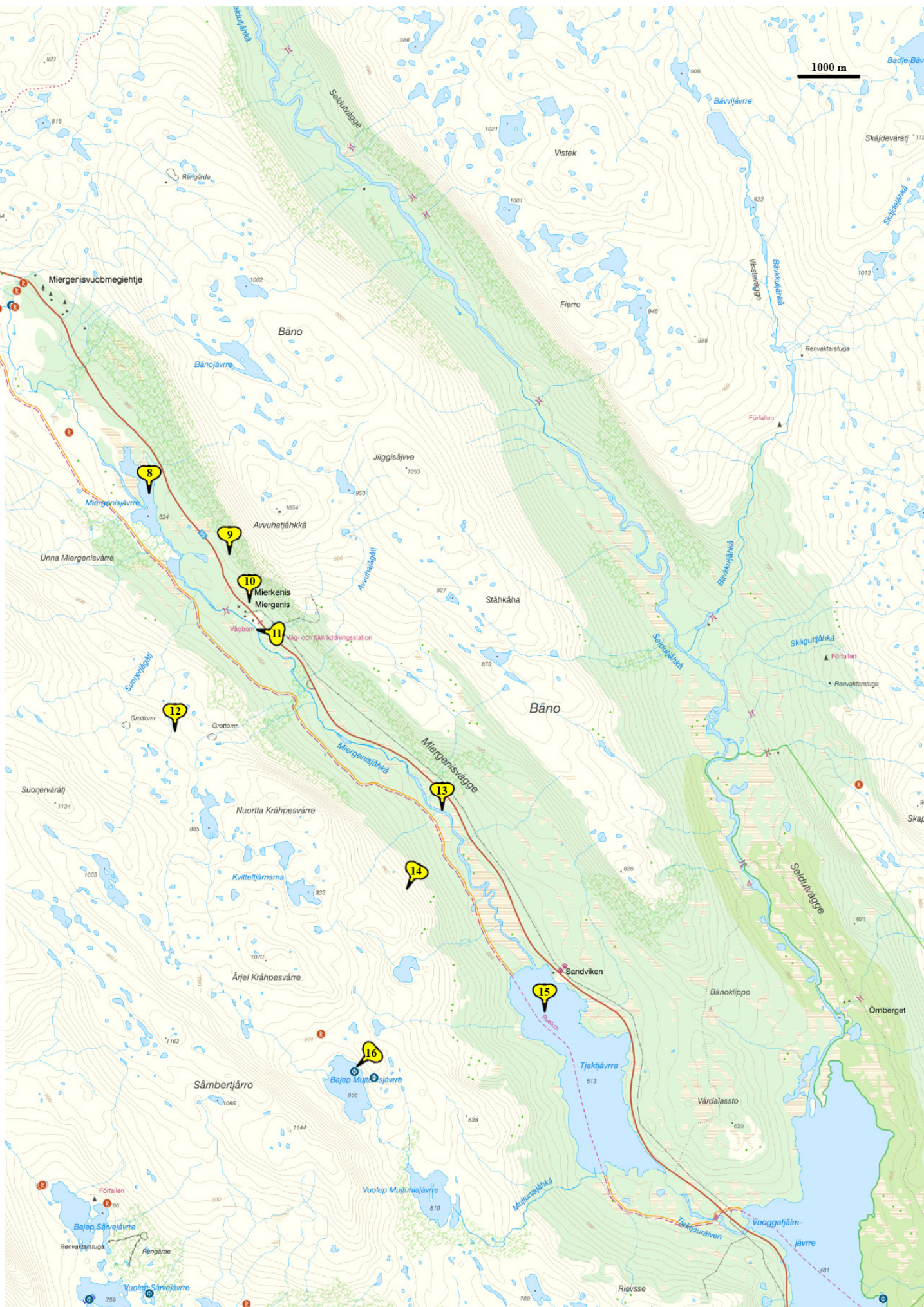
- Vandringsutställning om Sulitelma gruvor och smältverk. Prod. Nordland Fylkesmuseum 1986. Visad i Piteå 1990 (PT 23/2 1990).
- Telefonintervju i mars 2021 med Kurt Carlman, Arjeplog, f. 1942 och sonson till gruvmannen PerAugust Carlman. Kurts far Kuno Carlman f 1902 har förmedlat uppgifterna. PerAugust C. f 1857 vid orten Zinkgruvan i Närke.
- Samtal med handläggare på Bergmästarämbetet, Luleå, med Leif Bildström, Gumbodahamn, tidigare anställd SGU Malå och mineralletare, och med Boliden mineral, prospekteringen.

Platsnamn med anknytning till Merkenesprojektet

De flesta av namnen kan återfinnas i reportage i Norrbottens Allehanda 1895. Nedan ordnade från väster mot sydost. Bolagets verksamhet kan delas in i tre större avsnitt (förutom vid Graddis): Gollilisområdet (Själbmå), sedan Merkenesgruvorna och i öster Majtones som bör vara dagens Pajeb Muitunisjaure, en större kvartsfyndighet.

Benämningar:	Kommentarer:
1 Rogna/Rognan	Närmaste större hamn i Norge. Avstånd landvägen Rognan-Graddis idag ca 6 mil.
2 Graddis, stavas Kraddis (no) i äldre källor	Graddis fjellstue (1867) på no sidan 3 km från riksgränsen i Junkerdalen. Vid Graddis bedrevs viss prospektering efter silverförande malmer.
3 Själbmå	Fjällområde, sam. för tröskel/vattendelare
4 Själbmåtjåhkkå	Tjåhkkå sam. fjälltopp eller berg
5 Guoledisjåvvre, – jaure fi. (Den fisklösa)	Tidigare stavn. Gollilis (försvenskning?)
6 Guoledisgruvan + rester av gruvstuga	Gollilis i äldre källor. Vid Själbmå.
7 Gruvhål även vid Guoledisjåvvre.	Om läget hänvisas till Norrbottens Allehanda, uppsatsen s 9. Även karta Fornsök.
8 Miergenisjåvvre.	Merkenessjön, se karta.
9 Merkenisvågge	Merkenes dalgång, se karta.
10 Merkenes plogstation	Hållpunkt idag. Se aktuella kartor.
11 Merkenes fjällstuga	Här bodde familjen Winnberg. På samma grund som dagens ”raststuga”. Ca 200 m söder om nuv. plogstationen.
12 Merkenesgruvan/-gruvorna	Om läget se uppsatsen s 10. Kan vara de ”grottor” som anges på karta Fornsök. Lämpligt med rekognosering på plats.
13 Merkeneselven	
14 Stockegruvan (se uppsats s 10)	Gruvans exakta belägenhet har inte kunnat fastställas. Bör vara i nedre, östra delen av bolagets intresseområde.
15 Tjaktjåvvre eller – jaure	Stavas Tjaktasjön i Norrb. Allehanda Sandvikens camping finns där idag.
16 Majtones. Nämns i Norrb. Alleh.	Äldre namn på mindre sjö där bolaget gjorde ett antal inmutningar. Nuv. benämning Pajeb Muitunisjaure/jåvvre. Större fyndighet av kvarts m.m. Om detta utförligt hos Kenneth Awebro 1995 s 18.

Väster om Miergenis _ Mierkenis 2012

Foto: Maria Söderberg